

VIDNER FOR ENDEN AF BOMBEN

– OM LANGELANDSFORT OG DEN KOLDE KRIG

Af Thomas Wegener Friis
og Peer Henrik Hansen

I et halvt århundrede var verden præget af den store systemkonflikt under Den Kolde Krig. Øst og Vest kæmpede ideologisk om retten til at definere fremtiden: Skulle man orientere sig efter Marx og Lenin, eller skulle man satse på kapitalisme og parlamentarisk demokrati? Og havde menneskeheden i det hele taget en fremtid, eller ville den gå under i et atomart ragnarok? Det var store spørgsmål, som det skulle tage årtier at finde en afklaring på.

Danmark spillede som et lille land i den vestlige NATO-alliance en birolle i det globale spil, forstået på den måde, at det sjældent var Danmark, der kunne afgøre, hvilken vej udviklingen skulle gå. Omvendt spillede Den Kolde Krig en hovedrolle for Danmark helt ned til borgernes hverdag.

Var NATO og Warszawapagten draget i krig, ville Danmark være frontlinje. Warszawapagten militære planer

*Russisk søkort af Langelands sydspids. Kanonerne på Langelandsfort kunne dække hele indsejlingen til Langelandsbælt og Storebælt og var således perfekte til at forsvare de minefelter, som skulle beskytte danske farvande i tilfælde af krig.
Kilde: Koldkrigsmuseum Langelandsfort.*

Den Kolde Krig handler ikke kun om sikkerhed og udenrigspolitik. Den berørte også almindelige danskere; ikke mindst befolkningen på Langeland, hvor etableringen af Langelandsfort satte sit præg på lokalsamfundet.

Koldkrigsmuseum Langelandsfort begyndte i 2009 at indsamle danskernes beretninger om Den Kolde Krig. I artiklen viser lektor Thomas Wegener Friis fra SDU og museumsinspektør Peer Henrik Hansen fra koldkrigsmuseet, hvorledes disse beretninger giver indblik i den almindelige danskers oplevelser. Samtidig belyser de, hvorledes Den Kolde Krig satte sig spor i det langelsandske lokalsamfund.

forudså i det meste af Den Kolde Krig en hurtig erobring af dansk territorium som led i den polsk koordinerede ”Kystfrontoperation”.¹ Det danske forsvar var måske ikke bekendt med detaljerne i de østlige forberedelser, men det store billede stod ret klart for Forsvarets Efterretningstjeneste. Det trusselsbillede var Danmark og NATO selvsagt nødt til at

forberede sig på, så godt det nu engang var muligt. De fynboer, der kan huske et par årtier tilbage, kan sikkert huske, at krigsfarens også satte sit præg på det fynske område. Blandt de meget synlige forberedelser var opretholdelsen af Fynske Livregiment i Odense, antiluftskyttsbatterierne på tværs af øen i 1980'erne og ikke mindst Langelandsfort ved Bagenkop. Den snævre forbindelse mellem forsvarrets stationering og Den Kolde Krig blev åbenlyst i 1990'erne, da Fyn i løbet af få år gik fra at være forberedt på en stormagtskonflikt til at være en nærmest demilitariseret zone. Man talte om en såkaldt "fredsdividende" med et begreb lånt fra brugsforeningerne.

Det sted i det hedengangne Fyns Amt, hvor Den Kolde Krig satte sine tydeligste spor, var på det sydlige Langeland. For at kunne lukke udsejlingen fra Østersøen besluttede forsvarret i 1950 at anlægge et kystfort ved Stevns på Sjælland og ved Vognbjerg på Langeland.² Forsvarsministeriet købte den 29. maj 1952 bygningen Holmegård og de tilhørende 94 ha jord for 545.000 kr. Jorden blev siden hen forpagtet bort. Holmegård kom til at fungere som kaserne, administrationsbygning og bolig for officerer og konstabler. Svinestald, hønsehus, kornmagasin og alle andre af Holmegårds faciliteter blev ombygget og inddraget. Desuden skulle der bygges et fort. Forsvarets Bygningstjeneste igangsatte det omfattende grave-, jord- og støbearbejde, og ikke alt gik efter bogen. Brun sæbe var eksempelvis vigtig for at få kranerne til at transportere kanonerne til deres ny position.

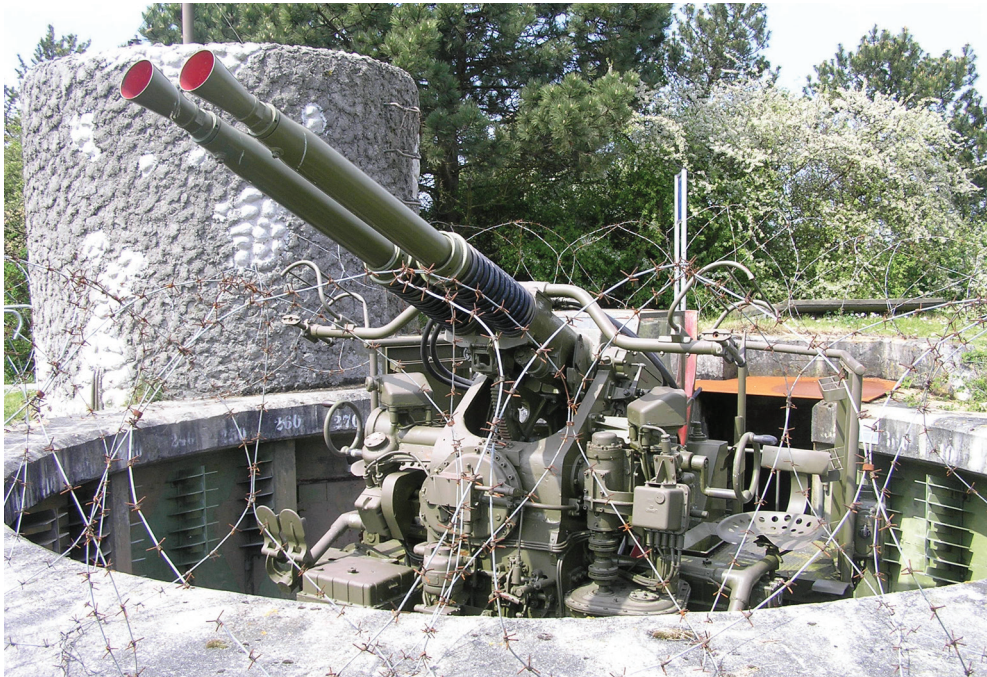
Den 15. september 1953 blev flaget hejst for første gang på Langelandsfort, selv om visse byggerier stadig manglede at blive færdiggjort. Først i august 1954

stod det hele klart og blev overdraget til kystbefæstningen. Arbejdet med at uddanne fortets personel i brugen af de stedlige 150 mm kanoner og 40 mm luftværnskanoner blev indledt i januar 1954.³

Når de nye rekrutter ankom med færgen til Rudkøbing, stod flere befalingsmænd klar til at tage imod dem. Efter at være blevet budt velkommen blev rekrutterne bedt om at stige op i forsvarrets lastbiler, og så gik turen syd- på. Velankommen til Holmegaard blev de nye soldater beordret til at stille op i række, og fortets chef bød officielt velkommen. Middagen blev indtaget i messen, og derefter skulle de nye soldater have udleveret uniformer. Rekrutterne blev kommanderet ind på en række, og så gik det fremad, hvor befalingsmænd udleverede tøj, støvler, huer, sengelinned og alt det fornødne udstyr. "Man sagde til os, at de numre vi fik, ville vi aldrig glemme - det må jeg give vedkommende ret i," erindrer den tidligere soldat Gunnar Langelykke om sin tid på fortet i 1955-56.⁴

Hver nat havde man en beredskabsvagt bestående af 10-15 værnepligtige, som sov med uniform på, klar til hurtig udrykning. "Når mit kvarter havde vagt, så skulle jeg møde på kontoret kl. 6, og over fortets højtaleranlæg råbe: "Rejse, rejse ud af køjerne" to gange og derpå starte et bånd, der spillede "River Kwai March" for fuld udblæsning. Det havde absolut den ønskede effekt - gasterne røg ud af tæpperne," fortæller en anden af de værnepligtige, Poul B. Hansen.⁵

Arbejdsdagene gik med rengøring, eksercits, skydning, march, orienteringsløb, terrænløb og forskellige andre øvelser. Friaftener på fortet gik mest med kortspil, læsning og besøg på soldaterhjemmet. Friaftener uden for fortet

De dobbeltløbede luftværnskanoner skulle forsvare Langelandsfort mod angreb fra luften. I dag er de fleste af denne type kanoner skrottet, og det er nærmest umuligt at finde enkelte eksemplarer til brug for museerne. Foto: Anders Boye.

gik med gåtur til og rundt i omegnen af Bagenkop, cykeltur til Humble Bio eller til onsdagsbal i Rudkøbing på Ørstedpavillonen. ”I begyndelsen kunne vi ikke vise os på Bagenkop Kro - så fik vi smæk af fiskerne, for vi skulle ikke løbe med deres piger,” har Langelykke forklaret og fortsætter: ”Vi var ikke så populære på Langeland. Det var jo temmelig nyt med militær på øen.”⁶

Under Ungarnskrisen i slutningen af oktober 1956 kom Den Kolde Krig tæt på fortets hverdag. En af de værnepligtige fra den gang fortæller: ”Alle var nervøse. Vi kunne følge godt med, for på Langeland kunne vi se tysk TV. Vi fik besked på, at vi skulle have skærpet beredskab. Vi skulle bl.a. sove i kanonstillingerne. Vi fik anvist, hvor vi skulle grave skyttehuller og ikke mindst, hvor vi skulle være, hvis det gik løs.”⁷

Interviewprojektet

Gunnar Langelykke og Poul B. Hansens fortællinger om tiden på Langelandsfort stammer fra en omfattende og igangværende indsamling af vidnebyrd fra Den Kolde Krigs tid, som Koldkrigsmuseum Langelandsfort står for. Denne artikel giver et indblik i nogle af disse interviews og i, hvordan Den Kolde Krig kom til at præge det langelandske lokalsamfund, både det militære og det civile.

Interviewprojektet er en vigtig del af forskningsaktiviteten på Koldkrigsmuseum Langelandsfort, som er en del af Øhavsmuseet. Museet indgik i oktober 2008 en samarbejdsaftale med dets måske vigtigste samarbejdspartner, Center for Koldkrigsstudier på Syddansk Universitet (SDU), en aftale som havde til formål at ”styrke formidlingen og udforskningen af Den Kolde Krig, og ud-

Vagtpost ved en af de mindre kendte bunkers på Langeland tæt på Marinens Udkigsstation. Den dag i dag er bunkeren ikke tilgængelig, men ligger inde på militært område. Foto: Øhavsmuseet.

vikle Langelandsfort som en national og international udkigspost til historien.” Det er målet med det formaliserede samarbejde mellem SDU og Koldkrigs-museum Langelandsfort at sikre et højt fagligt niveau i museets formidling af Den Kolde Krig, ligesom SDU’s forskere og studerende får mulighed for at indgå aktivt i museets historiske formidling og forskning.

Koldkrigs-museum Langelandsfort påbegyndte i 2009 et projekt, der havde til formål at indsamle danskernes beretninger om Den Kolde Krig. Fortællingen om den almindelige danskers liv under Den Kolde Krig er næsten fortrængt af en række fortællinger og undersøgelser om sikkerheds- og udenrigspolitik, om toppolitikere og diplomater. Målet med indsamlingen var at afbøde lidt af den ubalance og at bidrage til en bred og nuanceret fortælling om hverdagslivet

i Danmark under atomtruslen. Ud over at anvende de indsamlede interviews til fremtidig forskning er det selvsagt tanken, at de indgår i fremtidige udstillinger på Koldkrigs-museum Langelandsfort. Der er ikke fokus på en bestemt alders-, befolknings- eller erhvervsgruppe. Interviewene skal dække bredt, således at der ud over den militære side af sagen gives nyt indblik i det civile liv, hverdagslivet, børnenes opfattelse af Den Kolde Krig, spionernes ”hverdag” og andre hidtil underbelyste emner.

Interviewene viste sig hurtigt at give så vigtige nye oplysninger om den nyeste historie i dens fulde bredde, at de som vigtig basisdokumentation af perioden ville kunne bruges til meget andet end blot at forske i og formidle Den Kolde Krigs historie. På nuværende tidspunkt har museet indsamlet omkring 30 interviews med en række personer, som på

den ene eller anden måde har været i berøring med Den Kolde Krig. Piloten som fløj over Østersøen, spionchefen som hvervede en KGB-officer, drengen som voksede op ved siden af Langelandsfortet, sprogofficeren der aflyttede sovjetisk kommunikation, og damen der var oplæser på Radio Moskva. Hertil kommer flere danske spioner, som opererede i Østblokken samt en række personer, som har gjort tjeneste på Langelandsfortet.

Husmødre og elitesoldater

De interviewede personer spænder vidt i deres koldkrigs erfaringer, og enkelte interviews har en international dimension som eksempelvis husmoderen, der i begyndelsen af 1960'erne oplevede fjendens chikane i Berlin. Gisela Wendt husker, hvordan hendes oplevelser fra Anden Verdenskrig påvirkede hende under Den Kolde Krig. I forbindelse med den amerikanske præsident John F. Kennedys besøg i Berlin blev stilheden brudt af støj fra sovjetiske fly på himlen. Straks meldte erindringerne sig fra Hamborg 20 år tidligere, hvor de allierede i 1943 havde foretaget omfattende bombardementer. Nu lød støjen over Berlin.

”Jeg tror, det var associationen til luftangreb. Jeg kunne mærke, at jeg rystede og var utrolig bange. Jeg begyndte at græde, og jeg tog min søn og lagde mig over ham på gulvet, sådan som min mor havde gjort dengang i 1943, da vi var i kælderen under det store angreb på Hamborg.”

På Kurfürstendam havde folk på samme måde smidt sig ned på jorden, da de sovjetiske fly kom bragende. Gisela havde selv observeret et af flyene komme forbi hendes lejlighed, og flyet havde fløjet så lavt, at man kunne se pilotens

Filip Nielsen blev uddannet på det første hold, som forlod Frømandskorpset i sidste halvdel af 1950'erne, og fik en række spændende oplevelser under Den Kolde Krig. Foto: Privat.

ansigt. Hun troede, at nu ville bomberne falde, før det senere gik op for hende, at der var tale om chikane fra sovjetisk side.⁸

En modsætning til den tyske husmoder, der skulle ende med at bosætte sig på Langeland, finder man elitesoldaten fra Frømandskorpset. Som 17-årig kom Filip Nielsen til Søværnet, og han endte med at melde sig til det første hold elever, som blev uddannet fra det nyoprettede frømandskorps. Det var glæden ved vand, der havde fået ham til at søge ind, men den glæde blev hurtigt styret, for det var en hverdag, der var hård, barsk og udmattende. Af de 230 personer, som søgte optagelse, var der ifølge Filip Nielsen seks tilbage et halvt år inde i selve uddannelsen. Og som sagt var hverdagen hård.

Hektisk aktivitet ved luftværnsstilling Nord, hvorfra man skulle holde sig orienteret om, hvad der foregik omkring fortet. Foto: Øhavsmuseet.

”En uge i korpset var jo sådan, at vi mødte mandag morgen kl. 7, hele natten imellem tirsdag og onsdag var der natøvelse. Hvis vi kom hjem kl. 6.30, jamen så begyndte vi kl. 7 alligevel. Det var der også natten mellem torsdag og fredag, det vil sige to nætter om ugen fik du faktisk ingen søvn, og vi arbejdede til lørdag kl. 14 dengang. Vi snakker stadig om 1957, og nogle gange når vi så alligevel skulle til bal om lørdagen, for det skulle man jo, det sagde alderen næsten at man skulle, så ved jeg, at mange, mange, mange af os vi gik hjem, når klokken var 23 eller sådan noget lignende. Så var der simpelthen udsolgt. Og så sov du hele søndagen, og så kunne du begynde igen om mandagen.”

Det var ikke for tøsedrenge at blive

uddannet i Danmarks første specialstyrke-enhed. Filip Nielsen har beskrevet de hårde og ubehagelige oplevelser, der var en del af hverdagen for de unge frømandsaspiranter. Senere kom han til at gøre tjeneste på Langelandsfortet og var på plads ved fortets 40mm luftværnskanoner, da Cuba-krisen brød ud. Også her kan han fortælle personlige beretninger om stemningen under den berømte krise: ”Alle blev kaldt om bord [Langelandsfort var underlagt Søværnet, så var derfor præget af en maritim terminologi]. Ingen havde fri overhovedet. (...) Jeg sov med min maskinpistol ved siden, og vi havde fået udleveret ammunition alle sammen. Alle ildledelsesanlæg, alle apparater var startet op, og der var en delvis bemanning af kanoner og radar-

Den bevæbnede vagtpost ved Holmegaards kaserne var det første, man mødte, når man kom til fortets område. Foto: Øhavsmuseet.

anlæg og så videre hele tiden, døgnet igennem. Det var så tæt på, som det overhovedet kunne være, og det fik da heldigvis en lykkelig udgang,” fortæller Filip Nielsen, som var befalingsmand på fortet under krisen, og som havde ansvaret for luftværnsstilling Nord.

”Vi følte spændingen. Vi havde en ide om, at det ikke var godt, hvis ballonen gik op, som vi sagde dengang, men jeg må jo sige, at her mange år efter ved vi meget mere, og havde vi vidst det dengang, så tror jeg bestemt ikke, at vi havde taget det så roligt, som vi gjorde,” fortæller Nick Capion mange år senere.⁹

Cuba-krisen havde mere end noget andet understreget Den Kolde Krigs alvor. Det amerikanske forsvar havde været i forhøjet alarmberedskab og gjort klar til at angribe de sovjetiske stillinger på Cuba nogle dage efter, da meldingen fra Moskva gjorde en umiddelbar ende

på krisen. Rakterne ville blive fjernet, lød budskabet fra Nikita Khrusjtjov. Var krigen brudt ud, havde Langelandsfortet haft en vis rolle at spille i krigen mellem Øst og Vest. Ikke desto mindre var det ikke alle på Langeland, som brød sig om det larmende fort.

Naboer til Den Kolde Krig

”Det var ærgerligt, at så meget larm skulle ødelægge så meget idyllisk”. Sådan husker Keld Zawada, der som barn boede på en gård lige ved siden af Langelandsfort.¹⁰ Han var en 5-6 år gammel, da fortet slog dørene op for de første marinesoldater. Netop larmen fra fortets kanoner hæftede han sig som barn og ung meget ved. Uanset om man kendte skydningstidspunktet ”så var det ikke noget, man kunne vænne sig til”. Det var ikke bare en ubehagelig påmindelse om krigens realiteter, men også et praktisk

Skydning med fortets kanoner gav problemer med de radikale husmænd omkring fortet. Det førte til et stop for skydningen med kanonerne og etableringen af to nye kanoner helt nede ved vandet, også kaldet det "radikale strandbatteri". Foto: Øhavsmuseet.

problem for mennesker og dyr i nærområdet.¹¹

Foruden generne kan en af grundene til, at kanoner står så levende i erindringer, være, at netop øvelsesskydningen også var en anstødssten for den voksne lokalbefolkning. Det kom så vidt, at beboerne i Vognsbjerg april 1962 klagede over skydningen fra fortets kanoner. Skydningerne fik vinduer til at gå itu, og en enkelt beboer havde sågar oplevet, at en væg var revnet på grund af skyderiet. Gårdejer Ejvind Jørgensen var den første, som protesterede over fortets skyderi. "Jeg har en hest, og når kanonerne begynder, driver sveden af den, og jeg kan mærke skaderne på mine køer, deres mælkeydelse nedsættes," forklarede han og tilføjede, at det jo også gik ud over husenes værdi. Det hørte dog med til historien, at fortets personel altid havde udbedret skader såsom knuste vinduer, når

landmændene meldte deres problemer. Alligevel blev en underskriftindsamling fra i alt 24 beboere i Vognsbjerg og Fakkebjerg sendt til Forsvarsministeriet, og her gik man videre med sagen.¹²

Sagen fandt sin løsning i skyggen af Cuba-krisen 1962. Protesten fandt vej til den radikale forsvarsminister Poul Hansens bord og endte med, at skydningen fra fortets eksisterende fire kanoner skulle mindskes til et absolut minimum, og at øvelsesskydning fremover skulle foretages af en ny kanon, der skulle stilles op ved stranden, hvorfra den forventedes at skabe væsentligt færre ulemper end før. Husmændene var positive over for meldingen om en reducere af skydeøvelser fra fortet, men mente stadig, at ejendommenes nedsatte værdi måtte inddrages i forhandlingerne.¹³ To kanoner blev placeret nede ved strandkanten, og det var disse to kanoner, der blev

Gevæerne klargøres med et smil på læben. Smilet fortrak sig i oktober 1962 under Cuba-krisen. Foto: Øhavsmuseet.

brugt i forbindelse med øvelsesskydninger i de kommende år. Nu blev fortets fire kanoner suppleret med det såkaldte radikale batteri.

Efter Den Kolde Krig er det fra øvelsesmateriale fra Warszawa-pagten kommet frem, at Langelandsfort måtte regne med at blive bombarderet med kernevåben i krigstilfælde.¹⁴ Det var naturligvis ikke en risiko, der var eksklusiv for Langeland. Hele Danmark måtte leve med den angst, der senest med udsendelsen af brochuren "Hvis krigen kommer i 1962" måtte være tydelig for hele befolkningen.¹⁵ Men nærheden af fortet betød alligevel, at krigsfarens følelse var særlig præsent. Keld Zawada har fortalt, hvordan han oplevede det som barn. På grund af nærheden til fortet kunne han selv som barn ikke undgå at mærke

uhyggen brede sig eksempelvis under Cuba-krisen, da fortet havde indkaldt ekstra mandskab og udstyret dem med skarp ammunition. Det havde han fået at vide af sin far, der havde sin gang på fortet.¹⁶

Keld Zawada har i dag mange positive erindringer fra omgangen med fortets personel, der kom på hans fødegård "Vognsgaard". Desuden understreger han formodentlig med den voksnes eftertanke at fortet også var med til at skabe liv på egnen. Alligevel var uhyggen og den alvorlige baggrund for anlægget ikke til at ryste af sig. Således forklarer Zawada: "Tanken om at vi som de første blev bombet, hvis der kom krig. Det var forfærdeligt. Det kunne man ikke vænne sig til. Jeg synes faktisk, at det var rystende, at vi havde en ejendom,

der havde rødt tag og lyse sider. Alene det tiltrak jo. Den kunne man jo lige så godt tage med, når man skulle bombe området.” Forberedelsen på atomkrigen var et rum bag ved gården, hvor forældrene havde instrueret børnene i, at de skulle gemme sig på gulvet, hvis der blev krig. Og man talte om at udgrave beskyttelsesrum, men det var der ikke råd til på en ejendom på 9 tønder land. Når fly gik gennem lydturen, forestillede Zawada sig, at det kunne være russiske fly på vej med skarp ammunition.¹⁷ På den måde forblev Den Kolde Krig og truslen om den varme krig konstant både nærværende – ”det var oppe og vende hver dag” - og fjern på samme tid, fordi man reelt ikke havde nogen forestilling om, hvad det i virkeligheden ville have af konsekvenser: ”Det var noget med udslættelse. Almindelige skydevåben kunne man bedre forholde sig til”.¹⁸

Zawadas oplevelse af Den Kolde Krig i barnehøjde er et af de vigtige resultater af interviewindsamlingen. Hvordan netop børn håndterede den eksistentielle trussel, er et af de virkelig gode spørgsmål, som forskningen endnu dårligt har berørt.

Med ladt pistol i Brugsen

Interviewene har også givet indblik i de beredskabsforanstaltninger, som blev iværksat i forbindelse med forskellige kriser. En af Langelands adelige, greve Ulrik Ahlefeldt-Laurvig fra Tranekær Slot, var eksempelvis kompagnichef i Hjemmeværnet på Langeland og husker, hvordan krisen i Tjekkoslaviet i august 1968 satte sine tydelige spor på hverdagen. Fra dansk side mente man at vide, at personer i nøglestilling formodentlig ville blive søgt likvideret, så i optakten til krisen var man selvsagt lidt nervøse.

Politiske omvæltninger i Østeuropa gav altid anledning til panderynken, også selv om Forsvarets Efterretningstjeneste i 1968 var hurtige til at afblæse den mest akutte krigsfrygt.¹⁹

Ahlefeldt-Laurvig huskede krisberedskabet og forholdsreglerne: ”Hen under aftenen ringede telefonen, og jeg kunne kende stemmen - det var min bror, der ringede. Men han sagde ikke sit navn, men han ringede bare og gav mig lynhurtigt en kode, og så fortsatte han ud fra det. Der kan jeg huske, at nakkehårene rejste sig, for når vi havde øvelser, så sagde man altid kodeordet, og så sagde man ’øvelse’. Men her blev der ikke sagt ’øvelse’... og koden blev gentaget, og så blev røret lagt på. Der blev ikke sagt øvelse. Det kan jeg tydeligt huske. Og så gik jeg jo hen og fandt min mappe og slog op under den kode, og der lå der en blå kuvert, som var forseglet. Så brød jeg den og tog det papir ud, som jeg jo ikke kendte i forvejen. Der stod der så, på grund af krisen beordrede man visse personel i nøglepositioner til at tage tjenestepistolen, lade den med skarpt og have den på sig altid og skyde, hvis man følte sig truet.”

Pistolen blev båret hele døgnet og var også med, når han skulle til Rudkøbing for at handle. Hoveddøren blev åbnet af andre, og Ahlefeldt-Laurvig sikrede sig, at han kunne flygte ud af huset via bagdøren. Han husker den lettelse det var at modtage en telefonopringning, som afblæste det skarpe beredskab. Beretningen viser en ny side af den danske koldkrigshverdag, hvor der i exceptionelle situationer foregik ting under overfladen, som understregede en anden alvor end den, almindelige danskere mærkede. Ovenstående beretning er for så vidt ikke unik. En lignende beretning

De danske Draken-fly foretog rekognosceringsflyvninger over danske farvande og Østersøen og bidrog således med vigtig viden om de østlige flådeaktiviteter omkring Danmark. Foto: Anders Boye.

kendes fra den ny afdøde officer Erling J. Harder, som havde gjort tjeneste i Forsvarets Efterretningstjeneste. Han havde selv oplevet, hvordan han blev passet op af den person, som angiveligt havde til opgave at likvidere ham i tilfælde af krig.²⁰

Også en af Ahlefeldt-Laurvigs mangeårige kampfæller i Langelands hjemmeværn, Svend Aage Thorsen, har været en del af interviewprojektet. Hans tilhørsforhold til Hjemmeværnet gik helt tilbage til besættelsen og modstandsbevægelsen på øen. Efter befrielsen gik mange modstandsfolk af alle politiske afstøbninger ind i hjemmeværnsforeningerne, der således udgjorde en særdeles broget flok under våben. I årene efter krigen blev hjemmeværnsforeningerne imidlertid strømlinet og indordnet det traditionelle forsvar. I den proces undergik Hjemmeværnet også en udrensning af de kommunister, der ellers havde spillet en helt central rolle under besættelsen. Eftersom Sovjetunionen var den nye fjende i Den Kolde Krig, passede de

danske kommunister ikke ind i det arbejde, som Hjemmeværnet var tiltænkt.

Svend Aage Thorsen var i 27 år kompagnichef for Hjemmeværnet på Nordlangeland og i Rudkøbing. I sit interview fortalte han naturligvis om øvelser for eksempel i samarbejde med personalet på fortet. Men han kom også ind på den særlige efterretningsmæssige rolle, der tilfaldt Hjemmeværnet. I modsætning til så mange andre offentlige institutioner var Hjemmeværnet decentralt, og dets medlemmer var spredt ud i samfundet. Det betød, at værnet havde en helt unik mulighed for at agere øjne og ører. Det gjaldt eksempelvis biler med diplomatommerplader. Langelands hjemmeværn fik således besked fra Svendborg, når der var en bil med CD (Corps Diplomatique) på vej, og så var det ellers op til medlemmerne af hjemmeværnskompagniet at melde til kompagnichefen, som så sørgede for at holde kontakt til medlemmer og til hjemmeværnsdistriktslederen i Svendborg.²¹

Til dagligt herskede der blandt

medlemmerne ”almindelig opmærksomhed”, hvor man generelt skulle være opmærksom på usædvanlige forhold. I optakten til en krise herskede ”skærpet opmærksomhed” og sidste krisefase hed ”På plads”, som eksempelvis gjorde sig gældende på Sydlangeland under Cuba-krisen, der generelt har vist sig meget prægende for langelændernes opfattelse af Den Kolde Krig. I løbet af en time skulle et hjemmeværnskompagni være mobiliseret med skarpladte våben ved ordren ”på plads”.²²

Hvilken rolle Hjemmeværnet havde i forbindelse med den politiske overvågning, var Svend Aage Thorsen desværre ikke helt præcis omkring. ”Vi vidste jo, hvem der var kommunister”, fortalte han ganske vist om den tidligste tid med hjemmeværnsforeningerne. Men for de senere perioder stod det noget mindre klart, ligeledes hvilken forbindelse det decentrale Hjemmeværn havde direkte med efterretningstjenesterne. Han havde ganske vist hørt fra regionen og distriktet, at der blandt medlemmerne ”blev rekrutteret til efterretningstjenesten”, men ikke hvem der gjorde det, eller hvem det var. ”Men vi var forberedt på det”.²³

Betydningen af de mundtlige vidner

Selv om denne del af eksempelvis Svend Aage Thorsens fortælling endnu ikke står knivskarpt, så er det en væsentlig del af Den Kolde Krig, sådan som den udfoldede sig lokalt. Overvågningen eller opmærksomheden var en integreret del af konflikten, fordi Den Kolde Krig heldigvis for danskerne aldrig tog det sidste skridt op af eskalationsstigen. Opmærksomheden var et symptom på den politiske og efterretningsmæssige krig, der herskede helt frem til murens fald og

de fredelige revolutioner i Østeuropa. På opmærksomhedsfronten var Den Kolde Krig hele tiden varm, og i et lille men højmilitariseret samfund som det langelandske kunne det mærkes helt ind på børneværelset.

Oral History eller indsamling af interviews er en vigtig, men også en omdiskuteret kilde til belysning af vores samtidshistorie. Interviews optaget mange år efter bliver selvsagt ofre for tidens tand, en hel del efterrationalisering og helt givet påvirkning af historieskrivningen. Det sidste ses ofte på Langeland i fortællingen om Cuba-krisen. Den satte helt sikkert sit præg på lokalsamfundet ved det forhøjede beredskab på fortet og i hjemmeværnet. Langelands betydning og overvågningen af bæltet kom dog først frem en hel del senere. I dag fylder fortællingen om de sovjetiske skibe ganske godt i de fleste fortællinger, endskønt det var de færreste, der reelt så skibene med militært udstyr til forsvaret af Fidel Castros caribiske socialisme. Ligeledes kan datoer, tidspunkter og detaljer sagtens blandes med hinanden og først indordnes ved hjælp af private optegnelser eller private referencebegivenheder som bryllupper, ferier eller flytninger. Det vil de fleste, der afkræves forklaringer på deres færden for blot uger eller måneder siden, kunne nikke genkendende til.

Når alle forbehold over for den mundtlige beretning er taget, står det tilbage, at de historiske samtaler i dag kan være utrolig givtige og kaste lys over dele af historien, der hidtil har henligget i mørke eller i hvert fald skygge. Hjemmeværnets decentrale årvågenhed er her et godt eksempel. Også på et emne, man for tyve år siden ikke kunne have talt åbent om, uden et offentligt ramaskrig. Dog er det vigtigt her at erindre, at Den

Kolde Krig er slut, og opgaven er ikke at fordømme eller berømme det skete, men at udforske og formidle, hvad det egentlig var for en tid, og hvilke mekanismer der fungerede i det danske samfund. Efterretningsspørgsmål, som dengang hørte til de strengest bevarede hemmeligheder, er det derfor i dag muligt at tale mere åbent om.

Et andet område, hvor interviewene har en uvurderlig værdi, er den måde, som Den Kolde Krig påvirkede samfundet ud i alle kroge på. Børneperspektivet er her særligt interessant. Selv om barnets oplevelser tolkes gennem voksenlivets filter, så giver det ikke desto mindre et særligt billede af en tid, da helt almindelige danskere i alle aldre øjnede risikoen for total ødelæggelse og udryddelse.

Beretninger om børns oplevelser kan være med til at sætte politikernes og embedsmændenes ofte meget kølige tilbageblik i perspektiv. Deres fortællinger om politiske kalkuler og Den Kolde Krig som christiansborgske spilfægterier kan blandt andet høres i de interviews, som Dansk Institut for internationale Studier foretog i 2005.²⁴ Indsamlingen på Koldkrigsmuseum Langelandsfort tager derimod geografisk sit udgangspunkt i provinsen og dermed i virkeligheden uden for hovedstadens beslutningstagerkredse. Endemålet er at optegne Den Kolde Krigs indflydelse i Danmark i dens bredest mulige variation, til gavn og glæde for både forskere og museumsgæster.

Noter

- 1 Jf. Rüdiger Wenzke (red.): *Die Streitkräfte der DDR und Polens in der Operationsplanung des Warschauer Paktes*. Potsdam 2010.
- 2 Margit Bech Larsen: *Mellem afskrækkelse og symbolforsvar. Den politiske og militære baggrund for opførelsen af Stevnstfort og Langelandsfort 1945-1955. Et casestudie i dansk forsvars- og alliancepolitik*. Upubliceret konferensafhandling Københavns Universitet 2010.
- 3 Langelands Avis, 7. september 1978. Svendborg Avis, 18. september 1978.
- 4 Langelands Museum, meddelelarkiv D.5. Gunnar Langelykkes beretning.
- 5 Langelands Museum, meddelelarkiv D.5. Poul B. Hansen beretning.
- 6 Langelands Museum, meddelelarkiv D.5. Gunnar Langelykkes beretning.
- 7 Langelands Museum, meddelelarkiv D.5. Gunnar Langelykkes beretning
- 8 Øhavsmuseet, interview med Gisela Wendt.
- 9 Øhavsmuseet, interviews med Filip Nielsen og Nick Capion.
- 10 Øhavsmuseet, Interview Keld Zawada.
- 11 Ibid.
- 12 Langelands Avis, 6. april 1962.
- 13 Ærø Venstreblad, 20. august 1962. Langelands Folkeblad, 21. august 1962.
- 14 Carl-Axel Gemzell, "Doorkeeper" – Kontinentalmakten och Danmark." Henrik Dethlefsen, Henrik Lundbak (red.), *Fra Mellemkrigstid til efterkrigstid*. København 1998. side 792.
- 15 *Den Kolde Krig på hjemmefronten*.
- 16 Øhavsmuseet, Interview Keld Zawada
- 17 Ibid.
- 18 Ibid..
- 19 Thomas Wegener Friis: "Dänemark – NATO-Horchposten zur Ostsee". Ruggenthaler, Karner, Tomilina, Prozumenshikov, Tuma, Tubarjan, Ischenko, Bischof, Wilke (Red.). *Prager Frügling. Das internationale Krisenjahr 1968*. Graz 2008. side 611ff.
- 20 Ole Hasselbalch, *Den Stille Krig*. København 2001. side 234.
- 21 Øhavsmuseet, Interview Svend Aage Thorsen
- 22 Ibid.
- 23 Ibid.
- 24 Henrik Vinggaard Jespersen, Thomas Wegener Friis: "Den Kolde Krig og de historiske vidner". www.historienet.dk 2007.